

ДЕЦАТА В РИСК КАТО ПОТРЕБИТЕЛИ НА СОЦИАЛНИ УСЛУГИ

Цецка Коларова

Системата за управление на социалното подпомагане предвижда прилагане на регионален подход, при който чрез емпирично изследване се проучват и анализират потребностите от социални услуги за населението във всеки регион. Във всяко населено място или област проблемите се различават и имат своите специфики; следователно и респективно – селекцията на рисковите групи за съответното населено място или област следва да бъде съобразена с тях. В действащата правна материя няма законов регламент на рисковите групи, които могат или трябва да ползват социални услуги. Успешните практики по места, на общинско равнище, организират сектора чрез анализиране на потребностите на групите от населението, които са най-уязвими от социално изключване.

В зависимост от финансовите възможности и управленските решения на общината, на този етап нерядко социалните услуги се прилагат погрешно, като играят роля на заместители на различни нерешени проблеми, които произтичат от другите социални сектори – безработица, ниско заплащане на труда, пропуски на образованието, липса на жилищна политика и т.н. По този начин социалните услуги се употребяват, без да има обективна необходимост от тях. Например по този начин в малки населени места се поддържат специализирани институции заради съществуващите работни места в тях. И това не е въпрос на социалните услуги, а е много по-широк обществено-политически и икономически проблем, който не е просто регионален, а е отражение на цялостната организация на производствените мощности и на човешките ресурси в страната. Постига се нежелан обществен ефект на преекспониране на техните възможности, на неудовлетвореност от управлението им и на незадоволеност у хората, които имат реална нужда от подкрепа. Друг често срещан в практиката пример на неправилна употреба на социалните услуги произтича от погрешното решение да бъдат настанявани в специализирани институции деца с живи и здрави биологични родители, само защото липсват хигиенични жилищни условия. Друго трябва да бъде решението на социалните служби в този случай. Могат да се дадат още много подобни примери, но това не е цел на тази разработка. Онагледяването с примери е необходимо, за да се

Children in risk as consumers of social services are described in this issue. The author determine 8 groups about children in risk, who need to be observed if they can become consumers of social services in different regions of our country.

разбере дълбочината на проблема за липсата на законоводефинирани диференциращи критерии при определяне на рисковите групи, потребяващи социални услуги.

За формиране на такива критерии на този етап може да послужи законовата дефиниция за понятието „*дете в риск*”, която съществува в допълнителните разпоредби на ЗЗакрД. Текстът гласи, че „*дете в риск*” е дете:

а) чиито родители са починали, неизвестни, лишени от родителски права или чиито родителски права са ограничени или детето е останало без тяхната грижа;

б) което е жертва на злоупотреба, насилие, експлоатация или всякакво друго нехуманно или унижително отношение или наказание във или извън семейството му;

в) за което съществува опасност от увреждане на неговото физическо, психическо, нравствено, интелектуално и социално развитие;

г) което страда от увреждания, както и от трудно-лечими заболявания;

д) за което съществува риск от отпадане от училище или което е отпаднало от училище [§1., т.11, от Доп. разп. на ЗЗакрД].

Тази дефиниция не бива да възприема се абсолютно, а следва да бъде съобразена със самите реално съществуващи проблеми, които се нуждаят от разрешение в рамките на конкретната община или област. От съчетанието на дефинициите и реалните проблеми би могло да се оформи общ, абстрактен селекционен модел на рисковите групи, които се нуждаят от социални услуги, съобразно спецификата на всяко населено място в страната, като останат реално съществуващите в него и отпаднали тези групи от модела, които не присъстват в общността. Предлаганият тук селекционен модел за рисковите групи от деца в общността няма претенции за изчерпателност и е формиран на основата

на най-често срещаните по места случаи, които имат необходимост от подкрепа чрез социални услуги.

На първо място в групата на децата в риск, която се нуждае от ползване на социални услуги, могат да се определят *децата с увреждания, които живеят със своите семейства*. Най-напред трябва да се подчертае, че в страната беше направена голяма крачка напред в сравнение с традиционно установеното – днес все по-малко са родителите, които изоставят своите деца с увреждания непосредствено след раждането в социална институция. Съображения за това „какво ще кажат хората, щом съм родител на дете с увреждания” вече не са на дневен ред в нашето общество. Но съществуващите проблеми не са малко и имат разнороден характер – те са обективни, субективни и специфични.

Като пример за обективните проблеми може да се посочи недостатъчността на средствата, определени по нормативни документи, които се предвиждат в държавния бюджет в помощ на тези семейства. Получава се така, че всички техни семейни доходи се разходват за лечение, лекарства, процедури за рехабилитация, като при това най-често единият родител не работи, за да обслужва болното си дете.

Като пример за субективните проблеми може да се посочи типичният случай в страната – трудно и недостатъчно в социален план се работи по посока на интегрирането на детето с увреждания. Най-често не е достатъчна работата с родителите, които считат себе си за единствени „закрилници” на болното дете, не приемат потребността му от общуване с връстници, не разбират ролята на социалните услуги в общността, понякога не могат да ги ползват, понякога не ги разбират и т.н. Развоят на живота в тези семейства също е труден – понякога от изтощение родителите изпадат в депресия, отказват дори да се грижат за себе си. Често майката остава да се грижи сама за детето с увреждания, а бащата ги изоставя, уморен от първоначално избрания начин на живот в семейство с дете с увреждания.

Наличието на нерешени субективни проблеми при работата с деца с увреждания, живеещи със своите семейства, често се открива както у родителите, така и у социалните работници, които предоставят социални услуги. Най-често срещаните грешки могат да се видят в тяхното общо поведение или като дистанцираност от детето, или като отказ от контрол, или като свръхконтрол. В първия случай детето се чувства като странно същество, за което се полагат грижи с погнуса, с раздражение или по друг неприемлив начин. Детето живее потиснато и самотно. Във втория случай детето изгражда убеденост, че на него всичко му е разрешено и правилата за поведение не се отнасят за него. Това

се поражда от убедеността на родителя (социалния работник), че детето с увреждания няма нужда да бъде възпитавано, за да не го „мъчат допълнително” или защото „то така или иначе няма да живее много дълго”, а крайният резултат е продукт на допуснатия синдром „spoiled child” (разглежено дете). В третия случай родителят (социалният работник) изгражда собствено поведение на свръхопека и закрила, която се изразява под формата или на дезинфекция на всичко, до което се докосва детето, или на извършване на всичко вместо детето, или на недопускане на контакт с други хора, „за да не го обидят”, „не го заразят” или „за да не се умори”. Хиперфункцията на грижата за детето не дава възможност то да формира качества като самостоятелност, борбеност и виталност и това ощетява неговото развитие.

Сред субективните проблеми стои и все още съществуващият предразсъдък, че родителите са виновни за увреждането на детето. Това предубеждение е проява на традиционните схващания, които трудно се променят в общественото мислене.

Примерите за наличието на специфични проблеми са широко дискутирани, но много малко са решени – равен шанс, достъпна среда, възможности за транспорт, съдействие от страна на образователните и здравните институции, установките на специалистите от тези сфери към проблемите на детето с увреждания, отношението на останалите хора и т.н.

Социалният подход на разбиране на състоянието на това дете все още остава „само на хартия”, но липсва в поведението в ежедневния живот. Надделява традиционното, „медицинското” мислене за лица „в норма” и „извън норма” и увреждането все още не се приема като фактическо различно състояние, което иска промяна на социалната среда, разбираана в най-широк смисъл.

Като обособен подвид в тази рискова група, която се нуждае от ползване на социални услуги, могат да се определят децата с увреждания, които са в риск да бъдат изоставени от своите родители. Този риск съществува в два случая – или непосредствено след раждането на дете с установени увреждания, или когато семействата са обхванати от психическа умора и материална изнемога. Всичко казано за предходната група се отнася и за тази, но тук родителите са взели решението да оставят детето с увреждания в социална институция и да продължат да живеят без него. Обикновено моментът е драматичен и изисква специална подкрепа за такива семейства.

На второ място в тази рискова група, която се нуждае от ползване на социални услуги, могат да се определят *децата, жертви на насилие*. Съгласно чл. 10 от ЗЗакрД всяко дете има право на закрила за нормалното му физическо, умствено, нравствено

и социално развитие... и не се допускат никакви ограничения на правата или привилегии, основани на раса, народност, етническа принадлежност, пол, произход, имуществено състояние, религия, образование и убеждения или наличие на увреждане. Общата закрила е конкретизирана в чл. 11 на ЗЗакрД като закрила срещу насилие, което се изразява във:

- въвлечане в дейности, неблагоприятни за неговото физическо, психическо, нравствено и образователно развитие;
- нарушаване на неговото достойнство с методи на възпитание, физическо, психическо или друго насилие и форми на въздействие, противоречащи на неговите интереси;
- използване за просия, проституция, разпространяване на порнографски материали и получаване на неправомерни материални доходи, както и срещу сексуално насилие;
- въвлечане в политически, религиозни и синдикални дейности [чл. 11 ЗЗакрД].

Законовият текст е ясен – всичко това е насилие: от нарушаващите достойнството методи на възпитание през сексуалното насилие до въвлечането на деца в политически, религиозни и синдикални дейности.

Някои от тези деяния (например сексуалното насилие) са трудно доказуеми дори при възрастните, а при децата това е още по-трудно. Други деяния са толкова разпространени (например обидата или „само един шамар“ като „възпитателни“ способности), че все още се приемат от широки слоеве на българското общество като съвсем резонни и дори правомерни. Трети деяния засягат определени общности. Например детските ромски бракове по договореност между семействата все още в страната нерядко се възприемат като „елемент от ромската култура“ и „специфика на ромската етническа общност“. Не се работи достатъчно с ромите по превенция и санкция на съвместното съжителство с непълнолетни и предотвратяване на условията за настъпване на ранна бременност, както и предотвратяване изоставянето на деца, родени от деца, в социални институции.

Неправителственият сектор осъществява множество проекти в още по-голямо множество организации за работа с ромите. Съществуват и някои постижения, но систематична работа чрез социални услуги в ромската общност на практика все още няма.

Насилие над децата съществува не само когато те са жертви, но и когато те са само свидетели на насилие. За съжаление и в семейството, и в училищния двор, и на улицата, и в средата на връстниците има насилие при децата в България. Факт е, че са направени много изследвания на насилието, но срещу него не се предлагат социални услуги в общността.

На трето място в тази рискова група, която се нуждае от ползване на социални услуги, могат да се определят *децата, жертви на трафик*. Трафикът на хора е „робството“ на XXI век, съчетаващо в себе си насилие и престъпно посегателство над основните, „естествените“ човешки права и свободи, организирана престъпност, финансова остойностеност.

Не са малко за размерите на страната случаите на безвъзвратно изчезнали деца и млади хора. Понякога тези случаи дори са специфични за определени райони на страната.

Типичен е и казусът на излъганото младо момиче с обещание за работа и щастлив семеен живот, а след това подложено на побой и поругаване, продадено за проституция.

За цели села в България съществува публична тайна за продажбите на неродени деца от бременни майки, които пътуват в чужбина, само за да родят и да продадат бебетата си.

Вече са известни и множество случаи, когато деца се извеждат в чужбина, за да бъдат принуждавани да крадат или да проституират.

В случаите, когато деца – жертви на трафик, са заловени от международните служби за сигурност и са върнати в страната, често те отново попадат в средата на роднини или близки, които търгуват с тях.

В сферата на социалните услуги предстои много, много работа сред тези общности, основно насочена към превенция на трафика.

На четвърто място в тази рискова група, която се нуждае от ползване на социални услуги, могат да се определят *децата на родители, работещи в чужбина*.

За този контингент деца в страната се говори много рядко – по-скоро техните проблеми се споменават, когато лошият резултат вече е налице: зависимост от дрога, проблемно поведение, често и смъртни случаи... Тези деца се отглеждат от роднини или близки, но не от социалните служби по реда на ЗЗакрД, а от собствените им родители, които заминават на работа в чужбина. Зловредна за развитието на децата е комбинацията от практическа липса на родителски контрол – от една страна, а от друга – по-високи финансови възможности на разположение.

На този етап в страната липсва работа с тези деца, с техните семейства или с лицата, които се грижат за тях, от страна на Дирекция „Социално подпомагане“. Съответно секторът на социалните услуги в България не е развит в тази посока.

На пето място в тази рискова група, която се нуждае от ползване на социални услуги, могат да се определят *децата на самотни или разведени родители*.

Не съществува институция в страната, която има коректна информация за броя на децата, които се

отглеждат и възпитават от един родител, ако не е потърсена подкрепа от ОЗД. По време на бракоразводните дела децата се превръщат в „инструмент за отмъщение” или в „разменна монета”. Крайният резултат е страдание на детето. Ако след това то живее при роднини или близки – най-често при баба и дядо, проблемите могат да станат още по-сериозни. В повечето случаи децата не получават социална подкрепа за преодоляване на психологическата травмата от раздялата на родителите. Едва когато душевните поражения станат видими (занижена мотивация за учене, бягства от училище, промяна в обичайното поведение към приятелите, близките и роднините и др.), някои от децата получават помощ (най-често от класния ръководител, от училищния психолог), но много деца просто „тръгват по лош път”, игнорирани от всички. А това поражда нови социални проблеми, но с друг характер. Социалните услуги могат да окажат сериозна подкрепа на децата, на техните родители и близки, изпаднали в подобни ситуации.

На шесто място в тази рискова група, която се нуждае от ползване на социални услуги, могат да се определят *децата, които са настанени в приемно семейство или друга алтернативна грижа в семейна среда*.

Приемната грижа сама по себе си е алтернатива, но не е най-доброто нещо за уреждане на живота на едно дете. От световната практика е известно, че никак не са малобройни нарушенията над правата на деца, които са в приемни семейства. В нашата страна приемната грижа все още е законово, но не и практически утвърдена форма и мярка за закрила на детето. Всички деца в приемни семейства е добре да имат подкрепа чрез социални услуги, ако се нуждаят от тях.

Хората, станали приемни родители, имат необходимост от социална опора, за да бъдат подпомогани в една функция, която сами са избрали в обществена полза.

За близките и роднините, които безвъзмездно или като професионални приемни родители, отглеждат и възпитават деца вместо биологичните им родители са необходими различни форми на социални услуги, за бъде облекчено тяхното ежедневие.

Когато баби и дядовци, макар и родни, влязат в тази социална роля, трудностите се увеличават поради допълнителни обществени и личностни фактори. В публичното пространство малко се говори за подобен род проблеми, а те съществуват в българското общество почти традиционно – и сред роми, и сред българи, и в други етнически общности. Подкрепа от страна на най-възрастните се оказва на родителите на децата поради различни причини – кариерно развитие, финансови облаги за цялото семейство при по-високо платена работа,

изграждане на друго семейство от страна на самотния родител и т.н. На практика детето се отглежда от стари хора. Този контингент трябва да бъде подкрепен чрез съдействие със социални услуги.

На седмо място в тази рискова група, която се нуждае от ползване на социални услуги, могат да се определят *децата с девиантно поведение*.

В западните общества социалните услуги оказват подкрепа на служителите, които работят с деца с девиантно и делинквентно поведение. В такава посока могат да се разрастват социалните услуги и в България, за да се осъществява по-ефективна подкрепа в общността на семействата на деца с „проблемно” поведение. Системата за борба с противообществените прояви на малолетните и непълнолетните има своите традиции и успехи в българското общество, които могат да се обогатят с практиките на западноевропейските страни (включване в спортни, трудови, творчески и други дейности, организирани на територията на общността). Социални услуги за работа с деца с девиантно поведение, уредени под различни форми, съществуват в много общини в страната, в които се извършва корекционно-възпитателна работа.

В повечето случаи тези „страшни” деца не са имали късмет да попаднат на добри, умни и образовани родители. Това „съществува” за живота им обстоятелство е породило възпитателни дефицити, за които често децата не могат да бъдат отговорни. Нерядко самите родители са основният провокиращ фактор за тяхното лошо поведение. Не са малко случаите, когато тези деца са се поддали на приятелско увлечение, без да разбират или поне – без да предвиждат последиците от действията си.

На тях просто трябва да им се помогне чрез оказване на съдействие за постигане на по-голяма ефективност при:

- социална работа, извършвана от специалисти;
- социална работа, извършвана от други млади хора, но под компетентно ръководство;
- образователно-възпитателна и чисто просветна дейност;
- включване в активностите и живота на общността;
- създаване на мотивация за учене и стремеж към ценността „образование”;
- поставяне на отговорности и задължения;
- осъществяване на самите възпитателни мерки по чл. 13 от ЗБППМН и т.н.

Именно това могат да предложат социалните услуги, които ще окажат подкрепа на работата на МКБППМН, на ДПС, на обществените възпитатели, на училищните ръководства, на самите семейства на „проблемните” деца.

В тази група попадат и *отпадналите от училище* до навършване на 16-годишна възраст.

Социалните услуги имат огромен потенциал за превенция на този процес и оказване на съдействие на образователните институции в страната.

На осмо място в тази рискова група, която се нуждае от ползване на социални услуги, могат да се определят *децата, които са настанени в специализирани институции*.

Този контингент има проблеми, които са многопосочни и произтичат от самите деца, техните семейства, качеството на дейността на институционалната грижа, отношенията на децата от институциите с хората от населеното място, в което е ситуиран социалният дом. Комплицираните взаимоотношения се усложняват и от други значими фактори:

- почти пълната раздяла с биологичните родители;
- неефективен възпитателно-образователен процес;
- липсата на достатъчно средства, предвидени от държавата за издръжката на децата;
- липсата на достатъчно средства, предвидени от държавата за високо заплащане на работещите в системата.

Специализираните институции могат да бъдат подкрепени чрез нови форми на социални услуги, които е възможно да се предоставят и като част от вътрешноинституционалната дейност, но и като извънинституционално съдействие. Реинтеграционните действия, предприети от държавата, също могат да намерят подкрепа в едно бъдещо развитие на социални услуги за тези цели.

Съществуващите проблеми относно децата в риск като потребители на социални услуги са сериозно предизвикателство за управленските решения относно подобряване стандарта на живот в България.

Литература

1. Закон за закрила на детето.
2. Правилник за прилагане на ЗЗакрД.

Адрес за контакти

Доц. д-р Цецка Коларова
СУ „Св. Климент Охридски”